

אבריק ועצמותיך, כל מאדך וקניניך, והעד לפני אדון כל הארץ: מי הוא האלקים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד – האנכי ה' אלקיך, או ח'ו, האלהים אחרים שאתה עושה לך על פני – תאוותיך ורצונותיך עצבך ויגונך – מי? – הוה אומר אנכי ה' אלקיך, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני

אוי לו לאדם שלא בזה בחר, רק אלהים אחרים השליט על עצמו ובאלהותם הוא חוסה ואליהם ישתחוה וכל עולמו חשך בעדו באין מגן ומחסה; ואשרי האדם שאת אלהי הנכר מקרבו הסיר ובה' בחר וימליכהו תחתם. מצוה זו אם קיימת בעצמך – שמח ישמח לך; ומתוך שמחה של מצוה זו – עמוד בתפילה לפני מי שאמר 'אנכי! לפני מי שאמרת אליו: הנני! כאהוב בית תעמוד לפניו ותדבר אליו ברוך אתה – מתוך שמחה של מצוה; –

שכן אם השמחה אינה שלמה בלבך, סימן הוא שעדיין אין מלכותו עליך שלמה. וכיצד לא תבוש לעמוד לפני בעצב וביגון שהנך עצב על חרבנך, והרי עצב זה מעיד על גאותך, כאילו היה ממש בכחך ובעצם ידך, ב'מלכותך' שנחרבה... (מתוך 'במעלות התמימות התמה' לזקני רא"א כי טוב זצ"ל).

דף לב

'מאי אש של עצמות – אמר אביי: אשתא דגרמיי'. כמובן שאין כוונת השאלה על פירוש המילול של המלים 'אש של עצמות' אלא להוראתו של הביטוי; כי יש ביטויים חדשים בעברית המופיעים במשנה, שנוצרו על ידי העתקה של ביטויים בארמית [כגון 'יוצאת חוץ' (בכלים כד, טז) הכוונה לזונה. התנא בחר בביטוי זה על בסיס לשון הארמית 'נפקת ברא'. וכן 'זכרים' (בראש השנה כו. במקום 'אילים' – הוא הביטוי המקורי בלשון הקדש) היינו תרגום מילולי של 'דכרא'. וכן 'אור לארבעה עשר' – לקוח מ'אורתא' בארמית, שהוא ערב]. וטעם הדבר – כדי לקרב את הנאמר להבנת הדור. התנא חפץ שדבריו יובנו על ידי כלל העם, ששפתו המדוברת בימי בית שני היתה ארמית ולא עברית [ע' נחמיה יג, כד. ולכך עזרא תקן לישראל שיהיו מתרגמים קריאת התורה לארמית], ומאידך לא חפץ לנטוש את העברית – לכך תירגם את הביטוי הרווח בארמית ללה"ק.

אף כאן, אילו היינו שואלים אדם אשר שפת אמו היא עברית, היה בודאי משיב, אש של עצמות היא אש שהסיקה בעצמות, ולעולם לא היה מוצא בבטוי זה מין קדחת. וזו היתה השאלה, על פשרו של ביטוי זה, ומפרש אביי שהוא ביטוי הלקוח מארמית 'אשתא דגרמיי' – אשתא בארמית היא הקדחת, הוי: קדחת העצמות (עפ"י 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' להר"ח ארנטרוי ז"ל, עמ' א).

'ואולם חי אני. אמר רבא אמר רב יצחק: מלמד שאמר לו הקב"ה למשה, משה החייתני בדבריך'. כי משה רבינו בקש ואמר, אם ח'ו לא תמחול להם הרי תהיה תפיסה והשגה כך אצל בני אדם, כי הדבר מתקבל על שכלם ודעתם כפי מדתם, והלא אתה למעלה מכל תפיסה. וזה הפירוש 'חי אני' – ואין בי שום תפיסה (מי השלוח).

(ע"ב) 'מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה... ואף על פי ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו'. 'שער נעול' היינו טמטום הלב; אחר חורבן בית המקדש נתעבה הלב כל כך עד שאי אפשר לבקעו ולהתקרב אל ה'. הידיעה השכלית אינה שולטת על הלב ועל הרצון. אכן בתפלה עמוקה

עד כדי דמעות, אפשר לבקוע את הטמטום ולסלקו ולהתקרב אל ה'. שער זה לא ננעל מעולם (עפ"י מכתב מאלהיו ח"ד עמ' 262).

וראה עוד שם בח"ב (עמ' 47): '... נגד בכייה של חנם' עלינו להציג בכייה של אמת. כל השערים – שערי בקיעת הטמטום – ננעלו מאז נחרב בית המקדש, חוץ משער אחד – שער הדמעות, שער השמים, שער השכינה, הוא גם השער ללב האדם. בה במדה שזוכה האדם לפתוח את לבו ולהחדיר לתוכו מהאמת הצרופה, באותה המדה פתוחים לפניו גם שערי השמים. באמצעות חמשת העיניים שבתשעה באב וציורי החורבן שבקינות אפשר להתעורר ולהגיע לידי בכייה אמיתית הנובעת מן הלב; והיא שורש התיקון לגלות השכינה ופתיחת שער הגאולה; וזה סודו של תשעה באב'.

'רבא לא גזר תעניתא ביומא דעיבא...' הענין הוא על פי מה שאמרו (בתענית ח:): 'יומא דמטרא כיומא דדינא, וכיון שמדת הדין מרובה ביום זה לכן לא גזר תענית לבקש או רחמים. ומתיחת הדין היא על המעשים, והוא ענין 'חומת ברזל' המפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים משרחב בית המקדש, כי מאז נדלדל כח המעשה, שהרי רוב המצוות המעשיות נחסרו מאתנו, ואף מיעוט הנשאר מרופה בידנו על ידי שעבוד מלכויות. ונמצא הדין מתוח בגלל רפיון המעשה (עפ"י דובר צדק עמ' 63).

'כל המאריך בתפלתו...' אין הכוונה דוקא לאריכות בזמן התפלה, אלא לעסוק בה הרבה, כגון השב ומעיתר כמה פעמים ביום (עפ"י חיי עולם להגרי"י קניבסקי וצ"ל. וכן מסופר עליו (תולדות יעקב' עמ' ש) שכמה וכמה פעמים ביום היה נוהג באמירת תהלים ומפציר בתפלה ובתחנונים על צרות הכלל והפרט).

'הא המאריך ומעיין בה...' פרש"י: מצפה שתעשה בקשתו על ידי הארכתו, סוף שאינה נעשית ונמצאת תחלת ממושכה חנם.

ובבבא בתרא (קסד) אמרו ש'עיון תפילה' הוא אחת משלש עבירות שאין אדם ניצול מהן בכל יום. והקשו הראשונים הלא כמה בני אדם ניצולין מכך כל הימים, ומהו שאמרו 'אין אדם ניצול מהן בכל יום'? ועל כן יש מפרשים 'עיון תפילה' שאמרו שם בענין אחר, שאינו מכיון בתפילתו הישב (עתוס' שם, רמב"ן, ריטב"א, הג"א ועוד)

אמנם הריטב"א בהביאו פירוש זה, הוסיף בו דברים: 'שמעיין ומצפה לתפילתו שתתקיים ויעשה שאלה שלו... ולא עוד אלא שאינו מתפלל מאהבה ולעבודת ה'" – נראה הכוונה, כי מעלת התפילה בשלימותה היא כאשר כל המאורעות המתרחשים ובאים עליו, רעות כטובות, שוים הם בעיניו, ומברך ומודה על הרעה כשם שמברך על הטובה, והולך בתמימות עם בוראו, ומקבל באהבה את הכל, וכל תפילותיו ותחנוניו אינם אלא מפני שהבורא צוה עליו להתפלל ולצפות ולייחל לו, ולא מצד עצמו. אשר על כן, לאחר שהתפלל שוה הוא בעיניו מה יארע עם תפלתו, אם ייענה אם לאו, שהרי הולך בתמימות ובשלימות עם ה' (וכפרוש הבעש"ט על 'שויתי ה'...') – מדת ההשתוות. ויש לפרש בזה 'אם לא שויתי ודומתי...') – כענין דום לה' והתחולל לו, ע"י שמקבל בלב שלם כל מה שיארע לו בשוה).

אכן, דרגה גבוהה היא זו לצדיקים ההולכים לפניו יתב', ולא מדת כל אדם. והו' 'עיון תפילה' שאין אדם ניצול ממנו כל יום – שלאחר שמתפלל מצפה ומעיין שתפילתו תתקבל, אות הוא שעדיין לגרמיה הוא דעביד, ואינה תפילה בטהרתה.

וזה לשון זקני, רא"א כי טוב ז"ל (חסידים ואנשי מעשה ח"א – 'במעלות התמימות התמה' עמ' רמב):

'... ועוד הוא אומר: 'תצפה לו' (רש"י על הפסוק 'תמים תהיה': 'התהלך עמו בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר עתידות...') – הכיצד? אלא שאם יהיה האדם עצמו צדיק וחסיד ולבו שמח על הטוב ועל הרע בשוה, שהכל מה' יתברך, ואינו מתאוה אלא למה שניתן לו ודי לו – עדיין אינו נקרא 'תמים' עד שיצפה לו יצפה, אל מה? והלא אין האדם מצפה אלא לדבר שעדיין לא בא, ואם ה' לא צוה למה יצפה אליו האדם? – אלא שכך הוא רצונו של מקום, ומי אתה שלא תבטל רצונך מפני רצונו; צפה לו שיתן לך חפץ לבך – וזה סוד התפילה...'. וע"ע בספר מי השלוח ח"א פרשת צו; חכמה ומוסר ח"ב א.

'המתפלל צריך לשהות שעה אחת קודם תפלתו'. 'שעה' לאו דוקא, כי זו היא מדת חסידים הראשונים בלבד, אלא די בשהייה מועטת (ריטב"א. וכן הוא בשאר פוסקים).

'ושעה אחת אחר תפלתו' – שלא יחזור מיד לשאר עסקיו, כדי שלא תהא תפלתו עליו דומה למשאווי שרוצה להיפטר ממנו (עפ"י ראשונים).

ויש שהסבירו שחסידים הראשונים, מפני גודל רושם הדבקות לא יכלו לשוב למטה אלא לאחר ששהו שעה; כל כך גדלה דבקותם (עפ"י מכתב מאליהו ח"ג עמ' 65).

וע"ע הליכות שלמה (ח"א יח הערה 16) טעם על שהיית שעה אחר התפילה [שכדי שלא יראה כמשוי נראה שדי בזמן מועט], כי כשמתפלל אדם בכונה מתעוררים בלבו רעיונות חיוזק לעבודת ה' בדברים שצריך להתחזק בהם, ובשעת התפילה אין לו אלא לכיין פירוש התיבות ולהאזין לתפילת הש"ץ, לכך שוהים שעה אחת אחר התפילה, להעמיק באותם דברים שהתעורר בהם בשעת התפילה ולסדרם במחשבתו.

'ככתבם וכלשונם'

'דכתיב ואשר הרעת' –

'... והנה מצד השגת היחוד האמיתי, אין מקום לזכות וחובה כלל, כיון שהוא משיג שאין עוד מלבדו כלל, הרי כל פעולות אדם גם כן הם פעולות הש"י, ועל זה נאמר **אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח** – רצונו לומר שהרי הכל שלו ופעולתו, וזה אמת מצד היחוד האמיתי, וכמו שאמרו בפרק אין עומדין, אלמלא שלש מקראות הללו... 'ואשר הרעת' וכדומה, אך מכל מקום גם זה אמת שהרשות נתונה והבחירה ביד האדם, דאילו צדיק ורשע לא קאמר (נדה טז): דאם לא כן אין מקום לתורה כלל, ודבר זה יסוד התורה, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה. ואמנם אין יתאחד זה עם השגת היחוד האמיתי, הוא דבר עמוק מאוד להבינו, וכל מה שיגעו חכמי הדורות להסביר ענין הידיעה והבחירה לא יועיל למשיגי יחוד האמיתי שאין עוד מלבדו ממש. ובזוהר חדש בסוף הספר (דפוס זולצבארך דף קמא:) ובספר ארבע מאות שקל כסף (דף צא סע"ג) בשם זוהר, וספר הקנה ושאר ספרים קדושים כתבו, דהידיעה והבחירה הם בשני מקומות; במקום שיש ידיעה אין בחירה ובמקום שיש בחירה אין ידיעה. ואלו דברים להשיג על האמת דרך צפייה אין שניהם אמת ואין זה סותר ליחוד האמיתי, הוא דבר עמוק מאוד. ובזה הוא שטעה אחר לחשוב שתי רשויות הן, רשות רצה לומר הנהגה, כמו 'אל תתוודע לרשות', וחשב שהן שתי הנהגות שונות ונפרדות זו מזו, כי לא השיג דרך יחוד האמיתי גם בזה. וחשב שהנהגת התורה בבחירה הוא למי שאינו משיג יחוד האמיתי כמוהו וכפי מדריגתו הוא הבחירה, אבל מי ששיג האמת שאין עוד מלבדו ממש אין מקום לתורה וחשב שהותרה לו הרצועה...

ומי שסובר שאין זה אחד עם היחוד האמיתי הוא קוצץ בנטיעות, שהבריאה הם נטיעות הפרדס ודבוק ביחוד האמיתי. ומי שלוקח היחוד האמיתי כפשוטו וכופר לגמרי בענין הבחירה וכלל ענין התורה כולה הרי כופר בעיקר, שהתחלת התורה אנכי ד' וגו' הבא ליתן התורה, שזהו מכלל עיקר מציאות האלקות, שהוא נותן התורה... (מתוך ספר הזכרונות (ב) לר"צ הכהן, עמ' 63). עוד בענין זה – ע' קומץ המנחה כז; דובר צדק עמ' 79; פרי צדיק – וישב, יא; מכתב מאליהו ח"ד עמ' 105 ואילך

ועמ' 373. וע"ע דברים עמוקים: מי השלוח ח"א וירא ד"ה ותכחש, ובלקוטי הש"ס ח"א וח"ב – פסחים נ. וע"ע במצוין להלן לג:
 עוד בענין אליהו הטיח דברים... משה הטיח... – ע' בדרשות בית ישי מהדור"ב ז (עמ' סה).

'... מזה יעשה הבן שלא יחטא' –

'פעמים יש אדם עומד בנסיון גדול כל כך עד שאי אפשר לו שלא יחטא, כדרך שאמרו 'מה יעשה הבן שלא יחטא' ובוזה הוא נחשב אונס גמור דרחמנא פטריה, וגם בהסתת היצר בתוקף עצום שאי אפשר לנצחו שייך אונס. (ואם הש"י הסיב את לבו הרי אין חטא זה חטא כלל רק שרצון הש"י היה כך). ועיין מה שאמרו בכתובות (נא): גבי תחלתו באונס, אפילו צווחת לבסוף, שאלמלא מניחה היא שוכרתו – מותרת לבעלה, מאי טעמא? יצא אלבשא – הרי דזה מחשב אונס גמור אף על פי שהוא מרצונה, מכל מקום יצר גדול כזה אי אפשר באדם לכופו, והוא אונס גמור, ואין בזה עונש אף דעשה איסור, כיון דהיה אונס. אבל האדם עצמו אין יכול להעיד על עצמו בזה, כי אולי היה לו כח לכופו היצר. (וכמו ששמעתי בזה מענין זמרי שטעה בזה) (צדקת הצדיק מג. וע"ע פרי צדיק וישב יא).

'אמר לו הקב"ה למשה, משה רד מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל ועכשיו ישראל חטאו...' –

'...כי אין התגלות לראשי הדור אלא בשביל הדור וכמו שאמרו דכל זמן שהיו ישראל נזופים במדבר לא היה הדבור למשה רבינו ע"ה, ואמרו בברכות על פסוק לך רד – כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, דמה שאדם זוכה לעצמו על ידי השתדלותו ועבודתו, אינו אלא דבר מועט, ועיקר הארת השגת הגדולות שהיו לגדולי הדורות שהשפיעו להם מן השמים, הכל הוא רק בשביל ישראל' (קדושת השבת ז, ד"ה ואחר. ע' גם במכתב מאליהו ח"א עמ' 151).

'(ע"ב) 'חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת, וכי מאחר ששוהין תשע שעות בתפלה...'

'... וכבר נמצא באיזה חבורים כתוב, שלא יתמיד האדם בעסק התורה גם כן כל כך, שזה מפרידו מדביקותו בהש"י. ודבריהם בזה הוא כדעתן של חסידים הראשונים שהיו עסוקין ט' שעות ביום בתפלות, ומתוך שחסידים הם תורתן מתברכת. והא ודאי עיקר כל המצות ועסק התורה בכללם הוא כדי להגיע לדביקות זה התמידי בהש"י. וכך אמרו חכמים (ירושלמי חגיגה א, ופתיחתא דאיכא) הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו, המאור שבה מחזירים למוטב – הא למדת שעיקר מאור התורה הוא שמביא למוטב דהיינו שלא לעזוב (אותו) יתברך. ומי שכבר זכה והגיע למדרגת הדבקות על ידי רוב השתדלותו בזה על ידי עסק התורה והמצוות והגיע למעלת חסידים הראשונים, יוכל לנהוג כמוהם להרבות כל היום בעסק זה אף שממעטים על ידי זה בתורה, אולם מדת כל אחד השגת דבקותם בהש"י אינו אלא בעסק התורה והמצוות עם ההתבוננות לפני זה על ידי הברכה שלפניהם, לדעת כי הש"י הוא המצווה זה ושכונתו לקיים מצותיו ית', ולכוונה זו לבד לומד ועושה כל מה שעושה, וכל זמן שהוא עסוק בלימודו ובקיום מצותיו ית' הרי איננו שוכחו כלל...'.
 (מתוך 'ספר הזכרונות' שבסוף ספר דברי סופרים לר"צ הכהן, עמ' 53)

'וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום בתפלה, תורתן היאך משתמרת... אלא מתוך שחסידים הם תורתם משתמרת...' –

'אדם אומר: למדתי חכמה ולא למדתי תורה, מה אעשה אני שם? אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: חייכם, כל החכמה וכל התורה דבר אחד קל הוא. כל מי שמתירא אותי ועושה דברי תורה – כל החכמה וכל התורה בלבו...' (דברים רבה וזאת הברכה ו).

עוד בענין זה – ע' דובר צדק עמ' 45; דברי סופרים יג; קדושת השבת ג, עמ' 16; ז, עמ' 47.

דבר זה שאמרו חכמים **תורתם משתמרת** לא רק סגולה הוא וכח טמיר ועליון בלבד, אלא שגם שכלו של כל אדם משיגו ומבינו בבינת לבו. משל למה הדבר דומה: לשתי אבנים, אחת דוחה ואחת שואבת, אם באת לקרב ולחבר לאבן הדוחה אבן שניה דוחה כמוה, ואפילו אם שואבת היא השניה, צריך אתה להביא חבלים חזקים ובכח גדול לקשרן ולהדקן זו לזו, ואף על פי כן אין החיבור שלם, כי בכחם הדוחה נמתחים החבלים ומתפרדות האבנים זו מזו, מעט מעט, וכח הדוחה אינו פוסק עד שהוא מנתק את החבלים לגמרי ושוב נעשה הפירוד ביניהם מחלט כשהיה קודם לכן; ואולם אם באת לחבר אבן שואבת בשניה, אינך צריך אלא לקרבן קמעה ומיד הן מתרגשות זו על זו ומתקרבות מאליהן ומתחברות חבור אמיץ ושלם, לעולם לא יפרדו; –

אף נפשות בני אדם וקרבנות לתורת האלקים כך היא. אדם שיצר שולט עליו, לבו אטום ושואף לרע, מחו קהה ומזימותיו און וגם מעשיו מגונים, מיד הוא נעשה כח דוחה לתורה שהיא ברה וישרה זוכה ונעלה, ואף התורה וכל דבריה רזיה ונגלותיה, נעשית כולה דוחה לו ואומרת 'אין אני והוא יכולים לדור בכפיפה אחת'. אדם כזה אינו קולט תורה, ואף אם מתאמץ הוא וקונה דבר מדברי תורה, אין הקנין הזה אלא קנין שעה ולא קנין עולם; עוברת השעה, חוזרת תורה לסיני וחוזר האדם לעניותו, הכל נשכח; כל שכן שהתורה שלמד אין היא פרה ורבה בקרבו; – אבל אם זוכה האדם ומטהר לבבו מכל מאום רע ופותחו לקבל טוב, מפנה מחו מדברים בטלים ושם משמר על כל מוצאיו ומוצאיו שיהיו מנוקים מכל פסולת כיעור ועיבור, ואף כל אבריו עם כל גופו הוא מקדש במעשים של מצוה וקדושה, וכל מעשה והרגל ורצון שאינו של מצוה הוא ממאס ומרחק, אז נעשים כל גופו רוחו ונשמתו כאבן השואבת את השואבת חברתה, את התורה, כי ישראל-קדושים ואורייתא – חד היא, ולא איתפרדא כלל וכלל. ואף התורה, כך היא נעשית אליו. וכיון שהאדם הזה מרגיש בריח אפו וטועם בחיכו ריח של תורה וטעם של תורה – מיד הוא נצמד אליה והיא אליו, לבל ימושו זה מזו וזו מזה לעולם. לכך אמרו תורתם משתמרת.

ולא עוד, אלא שהיא פרה ורבה בתוכו ונעשית אצלו כמעין המתגבר. פריה ורביה זו שאמרנו, גם היא לא רק סגולת מלכו של עולם בלבד היא אלא גם דבר פשוט בתכלית, יש רעיון בזה שהכל יכולים לדעתו.

צא ובדוק בלשון חכמים מרפא, שאמרו **תורתן משתמרת** – לשון שימור, לא לשון אחיזה לאמר: תורתם נאחזת, או נקלטת, או נזכרת ואינה נשכחת וכיוצא בלשונות המורים על השארות הדברים כמות שהם לבלתי אבד טיפה, אלא דברו בלשון שימור. ולמה כן? מפני שנמשלה התורה ליינ הטוב. ואם משולה התורה ליינ, הרי התורה המשתמרת משולה ליינ המשומר. והרי ידעת ששימורו של היין זוהי ברכתו שמתברך בכל פעם יותר ומאליו מתברך. אינו דומה יין המשומר עשר שנים, ליינ המשומר עשרים שנה... (מתוך 'במעונות אריות' לזקני רא"א כי טוב ז"ל).

*

'בעת התפלה ביותר הדמיונות גוברים באדם, וזהו עיון תפלה שאין אדם ניצול ממנו בכל יום כדאיתא בבבא בתרא (קסד:). והתוספות והר"ן (בראש השנה טז:) הביאו על זה הירושלמי דפרק היה קורא דאמר ר' חייא: אנה מן יומא לא כוונת וכו' כפשטיה, ובאמת על אנשים גדולים כאלה רחוק מלשמוע זה, ובפרט ר' חייא דאמרו עליו בבבא מציעא (פה:) שאמר משיב הרוח – נשיב זיקא, מוריד הגשם – ואתא מטרא וכו'.

ויש לפרש 'לא כוונת' – לא הוצרך, דכונת הלב שייך בבעל דמיון ומחשבות, שהלשון משולח לדבר אף שלבו בל עמו, וצריך לכוין לבו, והוא לא הוצרך מעולם לזה, שמעולם לא היה במחשבתו דבר אחר רק הש"י נוכח עיניו. ולא היה מדבר אלא כמדבר לפני המלך מלכי המלכים לעולם. ויום אחד בעי כוונת (המשך המאמר שם) והרהרית בלב ואמרי מאן עלל קומוי מלכא קדמוי אלקפטא או ריש גלותא – פירוש, הוצרך לכך שהיו לו מחשבות מטרידים, ואולי היינו עובדא דבבא מציעא (שם) דאליהו טרדינהו (לו ולבניו) בתפלתם, עיין שם. ואז הוצרך לכוין הלב ולהעמיד מחשבותיו כראוי, ולא הועיל, מאחר שמן השמים הטרידוהו. וכן אינך אמוראי שם (שהרהרו בדבר אחר) היינו בעת שאירע להם טירדא מן השמים עד שהוצרכו כוונה, אבל תמיד לא צריכי כוונה כלל דממילא צעק לבם אל ה' בעת התפלה במי שאינו בעל דמיון, אבל בכל אדם כמעט אי אפשר לינצל, כנזכר לעיל.

ועל זה תקנו בתחלה פסוק א-ד-ג-י שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך (תהלים נא) שהשם א-ד-ג-י מורה על שכנתו יתברך שבקרב לבות בני ישראל, ומבקשים שהיא תפתח הפה ולא שהפה ידבר מעצמו רק מה שהלב יפתחנו, והקב"ה לבן של ישראל... (מתוך צדקת הצדיק רט).

דף לג

דאיה שוורים – פוסק... אפילו אינם באים כנגדו. ודוקא בשורים שלהם, אבל בשורים שלנו המסורסים – אין צריך לפוסק (ריטב"א. וכן צדד תלמיד רבנו יונה). ואם ידענו בשור מסוים שהזיק אפילו פעם אחת – פוסק בכל אופן (עפ"י פוסקים או"ח קד, ד).

רבי אליעזר אומר: בהודאה – קודם סיום הברכה. וטעמו, מפני שמודה להשם שנתן לנו את השבת (מאירי) ועל שזיכנו להכיר ולהבדיל בין קודש לחול (תלמיד רבנו יונה).

מתוך שהיא חול לפיכך קבעה בברכת חול. אפשר לפרש (עפ"י הירושלמי, מובא בתשובת הרשב"א ובמג"א רצד, א), הואיל ותחילת ההיכר של תפילת חול היא ברכה זו, שהרי אין שואלים צרכים בשבת אלא בחול, לכך מבדילים באותה ברכה, להבדיל בין שבת לחול לומר שמעתה יוכל לשאול צרכיו, 'חננו מאתך...'. ויש אומרים (ע' בפירוש הרא"ה) מפני שזרזים מקדימים למצוות [והואיל וכבר מתפלל תפילת חול, יש לו להודרו מעתה למצוות הבדלה].

זכר מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו. 'דעת היא סוד הארת הפנים באדם. מי שאין בו דעה' הנו כולו מסתיר-פנים, הן כלפי עצמו הן כלפי זולתו, בדרך ארץ בחדש ובחכמה. אינו מתבונן, אינו רואה. ומדה כנגד מדה: אדם המסתיר פניו מהכל, יש להתייחס אליו בהסתר-פנים – 'אסור לרחם עליו', כי רחמנות היא ממדת הארת פנים.

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ברכות

הוא שמא יתפלל על צרכיו וחברו שומע ומתבייש. וצ"ב לפי טעם זה מאי שנא ישיבה מעמידה. ושמא 'לישב' היינו לשהות, כמו 'בסוכות תשבו' ועוד. ולפי"ז צ"ל שהדרשה אינה ממשמעות נצבת עמכה כפרש"י אלא מרמז אות ה ד'עמכה' או מ'זה' כמוש"כ התוס' והרא"ש].

ב. כתבו הגאונים שאם קורא קריאת שמע וברכותיה וכדומה – מותר (וכן סתמו הפוסקים, 'שזה משמש את רבו מעומד וזה משמש את רבו מיושב'). והמאירי כתב שהמנהג להרחיק אף בזה, אך לא מלאחריו. ויש סוברים שהוא הדין כשיושב ולומד מותר. ויש חולקים. וטוב להחמיר שלא בשעת הדחק, אך לאחריו יש להקל (עפ"י משנ"ב).

רב יהודה היה מציין עצמו (- מתקשט בבגדיו) ואחר כך מתפלל. (השתחוה לה' בהדרת קדש).

ד. אל יפטר אדם מחברו לא מתוך שיחה, שחוק, קלות ראש, דברים בטלים אלא אלא מתוך דבר הלכה [ויש גרסה נוספת: מתוך שמחה של מצוה] שמתוך כך זוכרהו. [והביאו דוגמא מחכמים שנפטרו זה מזה מתוך דברי אגדה (וגם זה בכלל שם 'הלכה' לפעמים. ע' דרכי משה למהר"צ חיות)].

אמר רבי יהודה: כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה – מפני כריעות והשתחויות.

יש מפרשים שהיה זה בתוך תפלתו ממש, כמשמעות הלשון. ויש אומרים בתחנונים שלאחר התפלה אבל באמצע אין לעקור רגליו לצורך השתחויה. וכן הכרעת הפוסקים (רשב"א; שו"ת הריב"ש שלב; או"ח קד, ב).

הרואה בחברו דבר שאינו הגון – צריך להוכיחו (ויאמר אליה עד מתי תשתכרין).
אעפ"י שאין בדבר איסור תורה – חייב להוכיחו (תוס'). ונראה שאפילו דבר שאינו אסור ממש באיסור דרבנן אלא שאינו הגון – צריך להוכיחו. ודבר האסור מדרבנן – לשיטת הרמב"ם שיש בו לאו ד'לא תסור', נראה שחייב להוכיחו מן התורה (עפ"י הגר"נ גולדברג שליט"א).

הנחשד בדבר שאין בו – צריך להודיע לחושדו לנקות עצמו שאין בו אותו דבר מגונה (ויין ושכר לא שתיתי).
החושד את חברו בדבר שאין בו – צריך לפייסו (ויען עלי ויאמר לכי לשלום), ולא עוד אלא שצריך לברכו (ואלקי ישראל יתן את שלתך).

דף לב

נז. א. כיצד נדרשו בסוגיא המקראות השייכים למעשי העגל והמרגלים?

ב. אלו הלכות ועניני תפלה מובאים בסוגיא?

ג. כהן שהרג את הנפש – מהו לישא כפיו?

א. ודי זהב. אמרו דבי ר' ינאי, כך אמר משה לפני הקב"ה: רבוננו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו 'די', הוא גרם שעשו את העגל... אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מנין שחזר הקב"ה והודה לו למשה, שנאמר וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל.

וידבר ה' אל משה לך רד. אמר ר' אלעזר: רד מגדולתך. כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, ועכשיו ישראל חטאו, אתה למה לך גדולה. מיד תשש כחו של משה ולא היה לו כח לדבר, וכיון שאמר הרף ממני ואשמידם אמר משה: דבר זה תלוי בי, מיד עמד ונתחזק בתפלה ובקש רחמים. ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם... אמר ר' אבהו: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שתפסו משה להקב"ה כאדם שהוא תופס את חבירו בבגדו ואמר לפניו: רבש"ע אין אני מניחך עד שתמחול ותסלח להם.

ואעשה אותך לגוי גדול. אמר ר' אלעזר: אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, של רגל אחת על אחת כמה וכמה. ולא עוד אלא שיש בי בושת פנים מאבותי, עכשיו יאמרו ראו פרנס שהעמיד עליהם בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים. ויחל משה את פני ה' אלקיו... אמר ר' אלעזר: מלמד שעמד משה בתפלה לפני הקב"ה עד שהחלו. ורביא (כנראה צ"ל: רוב) אמר: עד שהפר לו נדרו. ושמואל אמר: מלמד שמסר עצמו למיתה עליהם (זיחל' מלשון חלל. וכמו שנאמר ו'אם אין מחני נא...'). וחכמים אמרו: מלמד שאמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע חולין הוא לך מעשות כדבר הזה. תניא רבי אליעזר הגדול אומר: מלמד שעמד משה בתפלה לפני הקב"ה עד שאחזתו אחילו (= קדחת העצמות).

זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך – אמר ר' אלעזר: אלמלא נשבעת להם בשמים ובארץ הייתי אומר כשם ששמים וארץ בטלים כך שבועתך בטלה, ועכשיו שנשבעת להם בשמך הגדול, מה שמך הגדול חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים כך שבועתך קיימת לעולם ולעולמי עולמים. ותדבר אליהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים. אמר ר' אלעזר: עד כאן דברי תלמיד. מכאן ואילך דברי הרב: וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעם ונחלו לעלם. ורבי שמואל בר נחמני אמר: אלו ואלו דברי תלמיד, (ומהו 'אשר אמרתי') – כך אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע דברים שאמרת לי לך אמור להם לישראל בשמי, הלכתי ואמרתי להם בשמך, עכשיו מה אני אומר להם.

מבלתי יכלת ה' (מקרא האמור בפרשת המרגלים) – אמר ר' אלעזר: אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע עכשיו יאמרו אומות העולם תשש כחו כנקבה ואינו יכול להציל... למלך אחד יכול לעמוד, לשלשים ואחד מלכים אינו יכול לעמוד. אמר רבי יוחנן: מנין שחזר הקב"ה והודה לו למשה שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך – תני דבי ר' ישמעאל, כדברין עתידים אומות העולם לומר כן, אשרי תלמיד שרבו מודה לו. ואולם חי אני... – אמר רבא א"ר יצחק: מלמד שאמר לו הקב"ה למשה: משה, החייתני בדברין. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך, שמא לא תשכח לי מעשה העגל – אמר לה: גם אלה תשכחנה. אמרה לפניו: רבש"ע הואיל ויש שכחה לפני כסא כבודך שמא תשכח לי מעשה סיני, אמר לה ואנכי לא אשכחך.

ב. לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואחר כך יתפלל. (ואתחנן אל ה' בעת ההיא... ה' אלקים אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורתיך. אעברה נא ואראה את הארץ הטובה...).

יש טוברים שסידור שבחו של מקום הוא דין דאורייתא (עפ"י כסף משנה תפילה א, ב; אג"מ או"ח ח"ב טז – בדעת הרמב"ם). ויש חולקים (ע' קרי"ס ולח"מ).

אמר רבי אלעזר: גדולה תפלה יותר ממעשים טובים (בלא תפלה. תוס'), שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבינו אעפ"כ לא נענה אלא בתפלה שנאמר אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה. עלה ראש הפסגה. (בדבר תפלה זו נתרציתי להראותך את הארץ).

ואמר ר' אלעזר: גדולה תפלה יותר מן הקרבנות (למה לי רב זבחיכם... ובפרשכם כפיכם. ואם לא שתפילה גדולה, כיון שאמר 'למה לי רוב זבחיכם' מה תוספת יש ב'ובפרשכם' הלא אפילו זבחיכם אינם מרוצים לפניו).

ואמר ר' אלעזר: מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה (גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתו). ואעפ"י ששערי תפלה ננעלו, שערי דמעה לא ננעלו (שמעה תפלתי ה' ושועתי האזינה, אל דמעתי אל תחרש – מדלא כתיב 'דמעתי תראה' שמע מינה נראית היא לפניו ואין צריך להתפלל אלא שתתקבל. רש"י).

רבא לא גזר תענית ביום המעונן (סכתה בענן לך מעבור תפלה).
[ואמר ר' אלעזר: מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים...].

אמר ר' חנין אמר ר' חנינא: כל המאריך בתפלתו, אין תפלתו חוזרת ריקם (ואתפלל אל ה'... וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא). ודוקא מאריך ולא מעיין בה, אבל כשמעיין בה (שמצפה שיתמלא מבוקשו בעבור הארכתו) – סוף בא לידי כאב לב. ומה תקנתו – יעסוק בתורה (תוחלת ממשכה מחלה לב – ועץ חיים תאוה באה).

א"ר חמא בר' חנינא: אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה – יחזור ויתפלל (קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'). והיא אחד מארבעה דברים הצריכים חיזוק [וכן תורה ומעשים טובים ודרך ארץ].

המתפלל צריך לשהות לפני תפלתו (אשרי יושבי ביתך עוד יהללך סלה) ולאחריה (אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך). והסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים שעה אחת ושוהים שעה אחת. מתוך שחסידיהם הם תורתם משתמרת ומלאכתם מתברכת. הרמב"ם (תפלה פ"ט א ח ט ו פ"ז יז יח) כתב בשלשת התפילות שיש בים לפני התפילה, באמירת 'אשרי וכד'. וכן משמע מדבריו (פ"ז טז יח) שלאחר התפילה ישב מעט.

ג. אמר רבי יוחנן: כל כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו. (ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכסם... ידיכם דמים מלאו).

א. לדעת השלחן-ערוך (קכח, לה), גם ההורג בשוגג לא ישא את כפיו, ואפילו עשה תשובה. אבל אם אנסוהו להרוג – נושא כפיו, הגם שהיה לו ליהרג ולא להרוג (מהרנ"ח ופ"ה, מובא במשנ"ב).

והמגן-אברהם מצדד שאם לא מת מיד אין להחמיר בשוגג. הרמ"א כתב להקל לסמוך על האומרים שמועילה תשובה לנשיאת כפים, שלא לנעול דלת בפני בעלי תשובה. 'והכי נהוג'. ויש מהאחרונים שמחמירים במזיד. וצ"ע. ועל כל פנים אם עלה אין להורידו (עפ"י משנ"ב ובאה"ל).

בשור"ת שבט הלוי (מג) הורה לכהן שהרג בשוגג בתאונת דרכים, לישא את כפיו. ומדובר שם שמת לאחר שלשים יום, וכן היה חולה גדול, ובשוגג ובעשה תשובה. ויש מי שכתב להורות לבני ספרד ההולכים בדעת השלחן-ערוך שאין להקל אלא בשוגג הקרוב לאונס, כגון ששמר על חוקי התנועה וארע דבר בלתי צפוי, אבל בלאו הכי – לא ישא את כפיו (הגר"ע בצרי שליט"א, תחומין ג, עמ' 250).